

Paweł Rokicki. **Glinciszki i Dubinki. Zbrodnie wojenne na Wileńszczyźnie w połowie 1944 roku i ich konsekwencje we współczesnych relacjach polsko-litewskich.** Warszawa: PAN ISP, 2015, 384 p. ISBN 978-837-629-736-1

Lietuvių ir lenkų santykių Antrojo pasaulinio karo ir vokiečių okupacijos metais problematika domina Lietuvos ir Lenkijos visuomenes. Šia tema buvo išleista ne viena mokslinė monografija. 2015 m. sąrašą papildė Lenkijoje pasirodęs dar vienas didelės apimties mokslinis darbas (monografija). Jaunosios kartos Lenkijos istorikas dr. Pawełas Rokickis ėmėsi vieno sudėtingiausių lietuvių ir lenkų santykių laikotarpio – Antrojo pasaulinio karo ir vokiečių okupacijos Lietuvoje baigiamojo etapo tyrimo. Jis analizavo bene skaudžiausią to meto lenkų ir lietuvių santykių epizodą – „abipuses“ Glitiškių ir Dubingių civilių gyventojų žudynes Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. Tai nelengvas uždavinys, juo labiau Lenkijos tyrinėtoji, kuriam tenka įveikti ne tik metodologines problemas, bet ir viešąją opinią, kurioje vyrauja Lenkijos pagrindžio struktūros (Armijos Krajovos) heroizavimas. Priminsime, kad 1944 m. birželio 20 d. lietuvių savisaugos dalinys Paberžėje buvo informuotas apie Glitiškių dvaro apiplėšimą. Ten išsiųstą dalinio patrulį iš pasalų atakavo Armijos Krajovos 5-osios brigados kovotojai. Keletas policininkų žuvo, keli buvo sužeisti. Aiškintis situacijos į Glitiškių dvarą atvyko lietuvių policijos dalinio kuopa. Jos vado lt. Petro Polekausko įsakymu buvo sušaudyti 39 gyventojai lenkai. Keršydami už Glitiškių žudynes, Armijos Krajovos (toliau – AK) partizanai 1944 m. birželio 22–29 d. Dubingiuose ir jų apylinkėse nužudė apie 100 gyventojų lietuvių.

Dr. P. Rokickio analizuojama problematika buvo daugiau ar mažiau žinoma Lenkijoje ir Lietuvoje. Tačiau lietuvių mokslinėje literatūroje šis klausimas nebuvo tyrinėtas, autoriai daugiausia rėmėsi istorijos „mėgėjų“ pateiktais duomenimis. Lenkijoje kompleksinio tyrimo šia tema taip pat nebuvo. Taigi P. Rokickio monografija yra pirmasis darbas, kuriame abiem tautoms skaudūs 1944 m. birželio įvykiai nagrinėjami įvairiais aspektais.

Naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas rodo, kad autorius dirbo kelių valstybių archyvuose, susipažino su lenkų ir lietuvių pagrindžio spauda, Lenkijos ir Lietuvos istoriografijos darbais nagrinėjama tema, užfiksavo kelių dešimčių lietuvių ir lenkų gyventojų prisiminimus ir refleksijas.

Lenkijoje autoriaus darbas neliko nepastebėtas, jis jau sulaukė ne vieno atsiliepimo¹, 2016 m. kovo 19 d. buvo įvertintas „Przegląd Wschodni“ apdovanojimu. Lietuvoje situacija kiek kitokia, todėl galbūt ši recenzija paskatins skaitytojus pasidomėti skaudžia tema ir leidiniu.

¹K. K r a j e w s k i, G. W a s o w s k i, W obronie dobrego imienia majora „Lupaszkii“, <<http://podziemiezbrojne.blox.pl/2015/08/W-obronie-dobrego-imienia-majora-Lupaszkii.html>> [žiūrėta 2016 01 15]; A. K a r b o w i a k, Recenzja książki „Glinciszki i Dubinki. Zbrodnie wojenne na Wileńszczyźnie...“, <<https://www.ngopole.pl/2015/07/28/recenzja-ksiazki-glinciszki-i-dubinki-zbrodnie-wojenne-na-wilenszczyznie/>> [žiūrėta 2016 01 16].

Autorius Glitiškių ir Dubingių įvykius analizuoja plačiame kontekste. Jis nagrinėja lietuvių ir lenkų santykių raidą nuo XIX a. pabaigos iki pat dramatiškų įvykių 1944 m. vasarą. P. Rokickio nagrinėjamų tragiškų įvykių arealas – Lietuvos ir Lenkijos paribio vietovės, kurios 1919–1920 m. (nepriklausomybės) kovų metu atsidūrė dviejų valstybių sudėtyje – Glitiškės su apylinkėmis po L. Żeligowskio karinės intervencijos atsidūrė vadinamojoje Vidurio Lietuvoje, o ją netrukus prijungus prie Lenkijos, – pastarosios sudėtyje. Dubingiai su apylinkėmis liko Lietuvos Respublikos sudėtyje. Nuo tada sustiprėjusi lietuvių ir lenkų tarpinė įtampa tik didėjo, o jos kulminacija buvo tragiškos dr. P. Rokickio nušviestos civilių gyventojų žudynės Glitiškėse ir Dubingiuose.

Monografiją sąlyginai galima suskirstyti į dvi dalis. Pirmąją, svarbiausią, sudaro P. Rokickio atliktas tyrimas. Autorius jį padalijo į tris skyrius, kuriuose detaliai analizuoja problemą. Pirmajame skyriuje „Kraujas už kraują“ (p. 19–96) nagrinėjamos civilių gyventojų žudynės Glitiškėse, Dubingiuose ir jų apylinkėse. Autorius stengėsi kelių dienų įvykius rekonstruoti labai preciziškai, valandų tikslumu. Antrajame skyriuje (p. 97–194) aptariama regiono specifika, valstybių etninė politika, pateikiamas aukų ir nusikaltimų vykdytojų portretas; trečiajame skyriuje (p. 195–221) analizuojamos ir aiškinamos įvykių skirtingų interpretacijų Lietuvoje ir Lenkijoje priežastys, abiejų valstybių institucijų bandymai teisiškai įvertinti žudynes, aptariamas aukų įamžinimo klausimas.

Antrą monografijos dalį (p. 225–335) sudaro 47 priedai, kuriuose paskelbti įvairūs archyviniai dokumentai, įvykių dalyvių ar liudininkų prisiminimai, informacija spaudoje apie juos. Monografijoje yra asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Knygoje esančios iliustracijos padeda skaitytojui geriau orientuotis aprašomose vietovėse, atpažinti tų įvykių dalyvius.

Autorius labai detalai, chronologine tvarka rekonstruoja įvykius, mėgina paaiškinti jų priežastis, tarpusavio ryšį ir pasekmes. Atsakingais už civilių žudynes autorius laiko jas įvykdžiusių karinių struktūrų, t. y. lietuvių 258-ojo policijos bataliono kuopos, AK 5-osios brigados ir AK 2-osios grupuotės, vadovybę bei akcijose dalyvavusius tų grupuočių narius. Didžiausia atsakomybė tenka 258-ojo policijos bataliono kuopos vadui ltn. Petrui Polekauskui, AK 5-os brigados vadas rotm. Zygmuntui Szendzielarzui (*Łupaszka*), tos pačios brigados eskadronų vadui Antonui Rymaszai (*Max*) ir Wiktorui Janui Wiącekui (*Rokoczy*), AK 2-osios grupuotės vadui mjr. Mieczysławui Potockiui (*Węgielny*). Autorius galėjo kelti ir AK Vilniaus apygardos komendanto pulkininko leitenanto Aleksandro Krzyżanowskio (*Wilk*) atsakomybės klausimą. Juk jis įsakė surengti baudžiamąjį reidą buvusioje Lietuvos Respublikos teritorijoje (pagal demarkacinę liniją).

Pagirtinas P. Rokickio bandymas palyginti P. Polekausko ir Z. Szendzielarzo asmenis (p. 169–179), naujų Lietuvos istorijos faktų apie P. Polekuską išsiaiškinimas. Lietuvių istorinėje literatūroje teigta, kad už Glitiškių žudynes ltn. P. Polekauskui buvo įvykdyta

mirties bausmė, kai kurie jo dalinio kariškiai buvo nubausti sunkių darbų kalėjimu². Autorius nustatė, kad P. Polekaskui mirties bausmė nebuvo įvykdyta, po karo jis atsidūrė Vakaruose, nuo 1951 m. gyveno JAV (p. 177).

Dar kelios kritinės ir poleminės pastabos. Diskutuotinas autoriaus sumanymas problemos analizę pradėti nuo pačių žudynių, jų genezę nukeliant į tolesnį skyrių. Recenzentės nuomone, pirmiausia nušvietus lietuvių ir lenkų santykius bei jų pokyčius paribio zonoje, būtų nuosekliai atsiskleidusi padėtis, kuri palaipsniui atvedė iki tragiškų įvykių 1944 m. vasarą. Pastebėtina, kad nagrinėti etniškai margos, nevienalytės teritorijos gyventojų tautinės identifikacijos problematiką gana sudėtinga. Autorius, analizuodamas paribio gyventojų nuostatas dėl etninės priklausomybės, valstybinę etninę politiką ir kt., stengėsi aptarti abiejų pusių vykdytą politiką etninių mažumų atžvilgiu. Tačiau realiai jis apsiriboja Lietuvos Respublikos etninės valstybinės politikos paribio zonoje klausimais, trumpai aptardamas Lenkijos valstybės politiką šioje srityje, kitoje demarkacinės linijos pusėje gyvenusių lietuvių padėtį (p. 97–122). Neabejotina, kad lenkai Lietuvoje buvo diskriminuojami. Tačiau detalesnis žvilgsnis į to meto lietuvių gyvenimą Vilniaus krašte, Lenkijos valdžios vykdytą etninę politiką būtų sudaręs galimybę objektyviau įvertinti tarpetninės lietuvių ir lenkų įtampos lauką ir užsikonservavusią etninę frustraciją. Tiek Lietuvos, tiek Lenkijos etninė politika paribio zonoje radikalizavo gyventojų nuostatas. Ne tik Dubingių ar kitų apylinkių lenkams kėlė nepasitenkinimą lietuvių ūkių atsiradimas greta, bet ir Švenčionių ar Vilniaus–Trakų apskričių lietuviams taikytos represijos taip pat neigiamai veikė jų nuotaikas kaimynų lenkų atžvilgiu ir didino nepasitenkinimą. Didelius P. Rokickio pateikiamų statistinių duomenų apie gyventojų etninę struktūrą svyravimus galima aiškinti įvairiai (tuometinės administracijos sąmoningai keičiama statistika ir pan.), tačiau reikia turėti galvoje ir politinės konjunktūros bei lenkų antilietuviškos propagandos veiksmus. Gyventojų prisitaikymas prie buvusių politinių sąlygų garantavo jiems stabilesnį, socialiai geresnį gyvenimą. Tarpusavio santykius veikė ir lenkų propagandos kurtas primityvus, godaus, klatingo, mirtino lenkų priešų lietuvių paveikslas³.

Matyt, teisus Lenkijos tyrinėtojas Piotras Eberhardtas, teigęs, kad „žmonės, gyvenantys lietuvių ir lenkų tautų paribyje, dažnai vartojo abi kalbas. Šie asmenys lenkų aplinkoje lengvai sulenkėdavo, o lietuvių aplinkoje – sulietuvedavo. Tapę Lietuvos Respublikos piliečiais, perimdavo lietuviškas nuostatas ir jų vaikai buvo auklėjami lietuviškai. Atsidūrę

² O. M a t u s e v i č i ū t ė, Dar apie Dubingius ir Glitiškes, *Voruta*, 1994, nr. 35, p. 1; V. S k i r m a n t a s, Kai kurie istorinės tiesos ir melo faktai apie Armiją krajoją, ten pat, nr. 31–32, p. 7.

³ Plačiau K. B u c h o w s k i, *Litwomani i polonizatorze: mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej polowie XX wieku*, Białystok, 2006.

Lenkijos valstybėje be didelių sunkumų adaptuodavosi prie lenkiškų sąlygų ir tapdavo lojaliais Lenkijos piliečiais⁴. Ne išimtis buvo ir autoriaus aptariamos vietovės.

Nagrinėdamas etninę politiką autorius remiasi ne visuomet patikimais šaltiniais. An-tai vertindamas sovietų valdžios etninę politiką Vilniaus krašte 1940–1941 m. (p. 122), jis remiasi Konrado Górsio duomenimis, kad tarp Vilniaus krašto lenkų plito informacija, neva lietuvių komunistai daug kartų kėlė masinio lenkų perkėlimo iš Vilniaus į Kazachstana klausimus. Siekiant tai įrodyti, derėjo remtis ir kitais šaltiniais (pvz., to meto LSSR komunistų partijos posėdžių protokolais), kurie kažin ar patvirtintų tokią informaciją.

Lietuvių ir lenkų istoriografijose pateikiami skirtingi Glitiškėse ir Dubingių bei jų apylinkėse nužudytų asmenų skaičiai. Lenkų autorių tvirtinimu, Glitiškėse nužudyti 38–39 žmonės⁵, lietuvių autoriai nurodė 26 arba 39 žmones⁶. Dr. P. Rokickis šiam klausimui skyrė nemažai dėmesio. Jis patikslino kai kuriuos duomenis apie Glitiškėse ir Paberžėje bei Dubingiuose ir jų apylinkėse nužudytus asmenis (p. 29–30, 61–64, 92). Autorius patvirtino, kad Glitiškėse ir Paberžėje buvo nužudyti 39 asmenys, tarp kurių buvo 17 suaugusių vyrų, 11 suaugusių moterų ir 11 vaikų (p. 31).

Istoriografijoje nurodomas AK atsakomųjų akcijų aukų Dubingiuose skaičius taip pat gerokai skiriasi. Lenkų autorių darbuose – 27⁷, lietuvių istorinėje literatūroje dažniausiai – 100⁸. P. Rokickio skaičiavimais, tų akcijų metu žuvo mažiausiai 81 asmuo, daugiausia moterys ir vaikai (p. 66, 93). Šis autoriaus pateikiamas aukų skaičius kur kas didesnis nei kitų lenkų autorių ir vertintinas kaip gana tikslus, sąžiningas. Lietuvių istoriko dr. A. Bubnio duomenimis, Dubingiuose ir jų apylinkėse buvo nužudyta šiek tiek daugiau asmenų (87)⁹. Jo teigimu, Lietuvos Respublikos prokuratūra nustatė, jog

⁴ P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa, 1997, s. 102.

⁵ J. Wołkonoński, *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945*, Warszawa, 1996, s. 246; R. Korab-Żebryk, *Kai kurie istorinės tiesos faktai: Armija Krajova*, Vilnius, 1993, p. 20 (p. 21–22 pateiktas vardinis nužudytųjų sąrašas); R. Korab-Żebryk, *Biała księga w obronie Armii Krajowej na Wileńszczyźnie*, Lublin, 1991, s. 132–136; M. Wardzyńska, *Sytuacja ludności polskiej w generalnym komisariacie Litwy czerwiec 1941 – lipiec 1944*, Warszawa, 1993, s. 85.

⁶ R. Zizas, Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu, *Karo archyvas*, t. XIX, Vilnius, 2004, p. 250; A. Bubnys, Stosunki litewsko-polskie podczas II wojny światowej, *Tematy polsko-litewskie. Historia, literatura, edukacja*, pod. red. R. Traby, Olsztyn, 1999, s. 131; A. Bubnys, *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pogrindis 1939–1945 m.*, Vilnius, 2015, p. 198.

⁷ K. Krajewski, T. Łabuszewski, „Łupaszka“, „Młot“, „Huzar“. *Działalność 5. i 6. Brygady Wileńskiej AK (1944–1952)*, Warszawa, 2002, s. 16; J. Wołkonoński, min. veik., p. 247; Z. Gluza, Stosunki polsko-litewskie podczas II wojny światowej, *Tematy polsko-litewskie*, s. 140; M. Wardzyńska, min. veik., p. 86.

⁸ R. Zizas, Armijos krajos veikla Lietuvoje 1942–1944 metais, *Armija krajova Lietuvoje*, Vilnius, 1995, d. 1, p. 33; A. Bubnys, Stosunki litewsko-polskie podczas II wojny światowej, *Tematy polsko-litewskie*, 1999, s. 131.

⁹ A. Bubnys, *Pasipriešinimo judėjimai...*, p. 200.

1943–1945 m. nuo AK kovotojų rankų žuvo 273 Lietuvos gyventojai¹⁰. Tai visoje Lietuvoje nužudytųjų skaičius.

Autorius apė aplankė civilių gyventojų žudynių vietas Vilniaus ir Molėtų rajonuose, bendravo su jas išgyvenusiais asmenimis, jų giminaičiais, nužudytuosius pažinojusiais asmenimis. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad dauguma tokių liudijimų yra antriniai, šalutiniai, nes nuo tragiškų įvykių praėjo pernelyg daug laiko, tikrųjų liudininkų beveik nėra arba aptariamų įvykių metu jie buvo maži vaikai (su retomis išimtimis). Todėl autorius surinkti liudijimai dažniausiai tėra iš senelių, tėvų ar kitų giminaičių girdėtų įvykių versijos. Pvz., su autoriumi kalbėjęs Klemensas Drublionis asmeniškai žinoti apie prie Giedraičių žuvusius lietuvių policininkus ir vežiką Juozą Jurevičių negalėjo, nes jis gimė 1942 m. Arba autorius neidentifikuota Emilijos ir Alfonso Stašelių tarnaitė (Elena Simaškaitė), pasakojusi kitokią išgyventų įvykių versiją, nei pateikė tuometinis Dubingių kunigas Jonas Žvinys (AK partizanams nušovus šeimininkę ir 8 metų jos dukrą, ji buvo nuvaryta į kamara. Ten į ją šauta. Ji buvo labai sunkiai sužeista, įkrito į rūsį, kuriame ilgai pragulėjo, po to šiaip taip pajėgė iš ten išsigauti ir stengėsi rasti pagalbos. Sugebėjo nueiti iki vienos iš kaimyninių sodybų, kur nualpo. Sodyboje pasirodęs kunigas Jonas Žvinys perrišo žaizdas, suteikė paskutinį patėpimą. Po to ji buvo nugabenta pas seserį į už kelių kilometrų buvusį Jančiūrų kaimą. Netrukus nuvežta pas motiną į Giedraičius. Ukmergės ligoninėje ji nesigydė¹¹).

P. Rokickis paneigia nemažai Lenkijos istoriografijoje išgalėjusių mitų ir stereotipų. Tačiau kai kuriuos iš jų autorius kartoja. Lenkijos istoriografijoje išgalėjusi nuomonė, kad pagrindinis Lietuvos vietinės rinktinės (toliau – LVR) steigimo tikslas ir uždavinys – kova su partizanais Vilniaus krašte (p. 146). Reikėtų patikslinti, kad vokiečiai LVR kėlė tikslą kovoti su sovietiniais (raudonaisiais) partizanais. Vokiečių okupacinė valdžia leido įsteigti LVR, siekdama įvykdyti Lietuvoje iki tol nepavykusią mobilizaciją, gauti lietuvių karių frontui¹². O lietuviai LVR organizavo turėdami iliuziją, kad ji bus atkurtos Lietuvos kariuomenės branduolys. Siekta ir įsitvirtinti Vilniaus krašte. Taigi LVR steigimą reikėtų vertinti platesniame, vokiečių okupacinės valdžios politikos Lietuvoje kontekste.

Autorius teigia, kad nužudžius tris vokiečius Švenčionių apylinkėse 1942 m. pavasarį, vietinė lietuvių policija ir šauliai dalyvavo Švenčionių ir Adutiškio gyventojų vyrų žudynėse (p. 135). Tikslus nužudytųjų skaičius nežinomas (jis svyravo nuo kelių dešimčių iki lenkų pagrindžio šaltiniuose nurodomo apie 1,5 tūkst.). Dr. Rimanto Zizo

¹⁰ Ten pat, p. 201.

¹¹ E. Simaškaitės 1988 m. liudijimas, autorės asmeninis archyvas.

¹² P. S t a n k e r a s, Vokietijos vidaus politika įtraukiant Antrojo pasaulinio karo metais užimtų Baltijos šalių gyventojus į policijos ir karinius dalinius ir jos rezultatai, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, sud. Č. Laurinavičius, A. Anušauskas, Vilnius, 2007, p. 234.

tyrimai rodo, kad buvo nužudyta apie 100 žmonių, o vokiečiai paskelbė didesnę nužudytųjų skaičių propagandiniiais, gyventojų įbauginimo tikslais¹³. Dr. P. Rokickis pažymi, kad panašių į Švenčionių apylinkės gyventojų egzekuciją buvo ir daugelyje kitų Vilniaus krašto vietovių, tik mažesnio masto (p. 135). Tačiau jis nurodo tik vieną konkretų atvejį, kai 1943 m. rugsėjo 17 d. už lenkų pagrindžio žmonių nužudytą lietuvių kriminalinės policijos valdininką M. Padabą buvo sušaudyta 10 Vilniaus lenkų inteligentų (p. 136). Pastebėtina, kad autoriaus minimų akcijų būta nedaug. Be akcijos Švenčionių apylinkėse, galima paminėti 1942 m. gegužės 25 d. akciją Valkininkuose, kai už nušautą vokiečių buvo sušaudyta 20 asmenų¹⁴. Reikia atkreipti dėmesį, kad lenkų pagrindžio duomenys nebuvo visiškai tikslūs, jie dažnai padidinti siekiant kompromituoti lietuvių administracijos veiksmus. Realiai padėtis Vilniaus krašte nebuvo tokia tragiška, kaip buvo pranešama Lenkijos emigracinei vyriausybei Londone. Pastebėtina, kad Vilniaus krašte buvo sutelkta keletas lietuvių policinių batalionų. Jų santykiai su gyventojais lenkais buvo sudėtingi, tačiau nepasiekė nežaboto, nekontroliuojamo antagonizmo, neįvykdyta didesnių masinio, kolektyvinio keršto akcijų už batalionų karių žūtis. Kai kurie batalionai, pvz., Pietryčių Lietuvoje dislokuotas 253-iasis lietuvių policijos batalionas, glaudžiai bendradarbiavo su kaimų gyventojais, gindamas juos nuo sovietinių partizanų plėšikavimų. Toks bendradarbiavimas iš dalies nulėmė gerai žinomą Kaniūkų kaimo tragediją (sovietiniai partizanai kaimą sudegino, nužudė apie 35 žmones).

P. Rokickis pakartoja Lenkijos autorių darbuose įsigalėjusį stereotipą, kad vokiečių valdžios Lietuvoje vykdytą gyventojų mobilizaciją darbams į Vokietiją vietinė lietuvių administracija nukreipė išskirtinai į gyventojus lenkus (p. 136–137). Tokiai nuomonei susiformuoti įtakos turėjo lenkų pagrindžio Vilniaus krašte šaltiniai, kuriais Lenkijos tyrinėtojai rėmėsi daugiausia. Tačiau išlikę vokiečių okupacijos metų archyviniai šaltiniai, remiantis kuriais parengti lietuvių istorikų darbai, rodo, kad padėtis nebuvo tokia viena-reikšmiška. A. Bubnio tyrimai liudija, kad pradinio vokiečių okupacijos etapu (1942 m.) prievartinis vežimas darbams į Vokietiją iš tiesų buvo labiau nukreiptas į lenkus ir rusus¹⁵. Dr. Justino Braslausko skaičiavimais, tada iš Lietuvoje privalomų surinkti 37,5 tūkst. asmenų buvo surinkta 13 tūkst., iš kurių Vilniaus apygardoje 8,5 tūkst., kiti – likusiose apygardose¹⁶. Tačiau 1943–1944 m. vokiečių valdžios požiūris į lietuvius pakito. 1943 m. žlugus lietuvių SS legiono suformavimo akcijai, darbams į Vokietiją privalomų surink-

¹³ R. Z i z a s, Tarpnacionalinė situacija Vokietijos okupuotoje Lietuvoje 1941–1944 metais, *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, sud. Č. Laurinavičius, Vilnius, 2013, p. 91.

¹⁴ Ten pat, p. 91.

¹⁵ A. B u b n y s, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 373.

¹⁶ J. B r a s l a u s k a s, Okupacinė darbo prievolių politika Lietuvoje, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 15, 2015, p. 55.

ti asmenų kontingentai buvo gerokai padidinti „lietuviškose“ apskrityse. Pvz., 1944 m. pradžioje iš Kauno miesto ir apskrities darbams buvo išvežti 1667 asmenys, iš Vilniaus miesto ir apskrities – 1307¹⁷. Be to, reikia prisiminti, kad tuometinėje Vilniaus apygardoje gyveno ne tik lenkai, bet ir lietuviai, rusai, baltarusiai. Jie taip pat buvo išvežami. Išlikę archyviniai duomenys rodo, kad tarp išvežtų darbams ir grįžusių į gimtinę Švenčionių ir Trakų apskrityse 1945–1946 m. buvo daug lietuvių¹⁸. Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad lenkams (kaip rusams ar baltarusiams), kitaip, nei lietuviams, negrėsė mobilizacija į Vokietijos kariuomenę ar jos pagalbinius dalinius. Lietuvos istoriografijoje nurodoma, kad kelios dešimtys tūkstančių lietuvių karo metais buvo mobilizuota į įvairius Vokietijos kariuomenės dalinius¹⁹.

Autorius pervertina lietuvių apgyvendinimo akcijos mastus Vilniaus krašte (p. 137–138). Jis teigia, kad 1942 m. pabaigoje iš savo ūkių Vilniaus apskrities šiaurinėje dalyje buvo iškeldinta per 1 tūkst. lenkų šeimų ir kad ši akcija turėjo reikšmingą įtaką etninės struktūros ir nuosavybės persiskirstymui (p. 137). Autorius iš esmės rėmėsi lenkų tyrinėtojos Marios Wardzyńskos darbu. Ši tyrinėtoja daugiausia naudojos lietuvių pagrindinio šaltiniais, kurie nevisiškai objektyviai nušvietė buvusią padėtį. Lietuvos tyrinėtojos dr. Arūnės Liucijos Arbušauskaitės, kuri pasitelkė Lietuvos, Lenkijos, Vokietijos, Rusijos archyvus, atlikti tyrimai rodo, kad Vilniaus apygardoje, konkrečiau Švenčionių, Trakų ir Vilniaus apskrityse, buvo iškeldintos 505 šeimos²⁰. Vokiečių okupacinei valdžiai pradėjus vokiečių repatriantų grąžinimą atgal į Lietuvą, į buvusius ūkius, juos turėjo palikti neseniai ten įkeltos lietuvių šeimos. Lietuvoje dar kartą buvo iškeldintos 937 šeimos, kurios buvo įkurdintos 12 apskričių: Alytaus – 132, Kauno – 60, Kretingos – 20, Lazdijų – 22, Šakių – 36, Švenčionių – 117, Telšių – 20, Trakų – 101, Ukmergės – 136, Utenos – 29, Vilniaus – 245, Zarasų – 19²¹. Juos kėlė į buvusius dvarus, lenkų ar rusų ūkius²². Vilniaus apskrityje buvo įkurdinta daugiausia antrą kartą perkeltų lietuvių šeimų. Tačiau abejotina, kad toks skaičius lietuvių šeimų galėjo smarkiai pakeisti apskrities gyventojų etninę struktūrą. Žinoma, lenkų ūkininkų ekonominė padėtis pablogėjo. Tačiau karo pabaigoje dauguma lietuvių šeimų paliko ūkius ir stengėsi sugrįžti į gimtinę, į Suvalkų kraštą. Išlikę dokumentai rodo, kad lietuviai ūkininkai iš Suvalkų krašto buvo tokios pačios aukos

¹⁷ R. Z i z a s, Tarpnacionalinė situacija..., p. 90–91.

¹⁸ 1945–1946 m. repatrijuotų ir apgyvendintų Švenčionių ir Trakų apskrityse asmenų sąrašai, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. R-754, ap. 4, b. 436, 440.

¹⁹ A. A n u š a u s k a s, Lietuvių dalyvavimas ginkluotose formuotėse, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, p. 197.

²⁰ A. L. A r b u š a u s k a i t ė, *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*, Klaipėda, 2002, p. 165.

²¹ Ten pat, p. 270.

²² Ten pat, p. 269; R. Z i z a s, Tarpnacionalinė situacija..., p. 104.

kaip atimtų lenkų ar rusų ūkių savininkai. Jie buvo priversti palikti stiprius ūkius Suvalkų krašte, Lietuvoje jie tebuvo vokiečių ūkių valdytojai, kurie sugrįžus vokiečiams iš ūkių buvo iškelti, neleidus pasiimti net savo iš Suvalkų krašto atsigabentų gyvulių ar namų apyvokos daiktų. Jų padėtis Vilniaus apskrityje buvo nepavydėtina. Juos nuolat terorizavo AK kovotojai, grasindami nužudyti, liepdami nešdintis į „Kauno Lietuvą“. Vienos iš tada atkeltų lietuvių šeimos narė pasakojo apie tėvų patirtį: „Armija krajova keršijo Lietuvai: kodėl lietuviai ten atsirado? Buvo manoma, kad Vilnius – lenkų sostinė. O čia atvežė lietuvius. Dėl to žmonės buvo nepaprastai skriaudžiami. Lenkai grasino sušaudyti ir nušovė ne vieną iš lietuvių, kiti suspėjo išvažiuoti.“²³ Vėliau vokiečių nurodymu dalis buvusių savininkų lenkų buvo gražinta atgal į savo ūkius, todėl bendras lietuvių ir lenkų šeimų gyvenimas labai radikalizavosi. Žinoma, buvo ir gražaus sugyvenimo pavyzdžių, kai ir atkelta, ir išsikelti turėjusi šeima glaudėsi viename name²⁴.

Kelios smulkios pastabos: nenuosekliai rašoma ZSRR ar ZSSR (p. 84, 112–113, 122 ir kt.), kai kur klystama dėl vietovardžių (p. 126, 381 turėtų būti Alunta; p. 49 ir kt. Murališkės), asmenvardžių (p. 55, 347, 376 turėtų būti Rasa Visockaitė, p. 45, 346, 362 – Klemensas Drublionis).

Apibendrinant galima tvirtinti, kad dr. Paweło Rokickio darbas yra solidus mokslinis tyrimas, kurį galima priskirti prie objektyvių Lenkijos istoriografijos darbų. Autorius sąžiningai, be išankstinio politinio angažuotumo rekonstravo Głitiškių ir Dubingių įvykius, kuriuos reikėtų vertinti kaip išimtį abiejų tautų konfrontacijoje. Juos lėmė artėjanti karo pabaigos atomazga.

Dr. P. Rokickiui galima tik pritarti, kad reikia toliau diskutuoti netgi pačiomis sudėtingiausiomis ir skaudžiausiomis temomis, nepaisant to, kad lietuvių ir lenkų istorikai skirtingai interpretuoja tam tikrus įvykius (pvz., požiūris į Armiją Krajovą Vilniaus krašte, Vilniaus ir jo krašto priklausomybę 1939–1940 m. ir kt.).

Vitalija Stravinskienė

²³ L. L i u t k u t ė, „Vargo paukščiai“: Suvalkų krašto lietuvių priverstinis perkėlimas į Lietuvą 1941 m., *Oikos*, 2013, nr. 1, p. 117.

²⁴ Ten pat, p. 123–124, 131.